

Vladimír Michalička*

Šolski zvezki v zbirki Muzeja šolstva in pedagogike v Bratislavi (Slovaška)

School exercise books in the collection of the Museum of Education and Pedagogy in Bratislava (Slovak Republic)

Školské zošity vo fonde Múzea školstva a pedagogiky, Bratislava (Slovenská republika)

Izvleček

Prispevek predstavlja okoli 250 primerkov šolskih zvezkov v zbirkah Muzeja šolstva in pedagogike / Múzeum školstva a pedagogiky (MŠaP) v Bratislavi iz časa od druge polovice 19. stol. (zvezki pedagoga I. B. Zocha) naprej. Pred 1918 so predstavljeni zvezki slovaških tiskarjev v Senici (Jan Bežo) in v mestu Turčiansky sv. Martin (izdajatelj Moskóczi F, knjižný a papierenský obchod). Za zvezke iz obdobja Českoslovaške so značilne različna lineatura ter trše črne platnice z nalepko za označbo imena šolarja (učenca) in učnega predmeta. Po letu 1945 je postala glavni proizvajalec zvezkov na Slovaškem monopolistična državna tovarna Slavošovské papirne v Slavošovciach in v Harmancih, ustanovljena že 1817. V 80-tih letih 20. stoletja je veljal predpis ČSN 50-6210, ki je določal obliko, lineaturo, naslovnico ter ostale značilnosti šolskih zvezkov. Po letu 1989 se je začela proizvodnja zvezkov s karakterističnim izvornim oblikovanjem naslovnice (proizvajalec SCP, a.s, Ružomberok). Od leta 2000 je postala najpomembnejši proizvajalec in distributer šolskih zvezkov firma Notes iz Betliara, ki ima hčerinsko podjetje tudi na Češkem.

Abstract

The article presents approximately 250 examples of exercise books in the collections of the Museum of Education and Pedagogy in Bratislava (Slovak Republic) from the second half of the 19th century onwards (exercise books that belonged to the pedagogue I. B. Zoch). From before 1918, there is a presentation of the exercise books published in Senica (Jan Bežo) and in Martin (published by Moskóczi). Exercise books from the period of Czechoslovakia are characterised by the varying density of the lines and rather hard black covers with a sticker for the pupil's name and the subject name. After 1945, the main publisher of exercise books was the state factory Slavošovské papirne in Slavošovce and in Harmanec, founded in 1817. In the 1980s, the regulation ČSN 50-6210 determined the form, density of lines, the look of the cover page and other characteristics of exercise books. After 1989 there began the manufacture of exercise books with the typical original design of cover pages (made by SCP, a.s. in Ružomberok). After 2000, the most important publisher and distributor of exercise books was the company Notes from Betliar, which has a daughter company in the Czech Republic.

* PhDr. Vladimír Michalička, CSc., Múzeum školstva a pedagogiky / Muzej šolstva in pedagogike, Bratislava, Slovaška; e-pošta: vlado0123@azet.sk

Danes lahko zvezek označimo kot materialni šolski pripomoček z normiranimi listi s trdim ali mehkim ovitkom. Zvezke so uporabljali (in jih še danes uporabljamo) od osnovne šole do univerze in izobraževanja odraslih za zapisovanje govornje (tudi narekovane) učne tematike, opomb, vaje v pisanju, računanju, za domače naloge ali za grafično delo (risanje, itd.). Sedanji šolski zvezek je izdelan iz normaliziranih listov s trdim ali mehkim ovitkom, na katerem je napisna nalepka (na Slovaškem je to *štítokl* ‚ščitok‘) tudi s tiskanimi vrsticami za osebne podatke (ime, predmet, razred, letnik). Listi so v glavnem beli (brez potiska) ali z lineaturo – odvisno od predmeta: lepopisje, matematika, ruski jezik, glasba (note), kvadratki (nizki ali visoki karo). Zvezke poznamo predvsem v velikosti treh formatov: mala beležka (tudi za slovarček) in večjih formatov blizu A5 in A4.

O začetku tradicije uporabe šolskih zvezkov na našem ozemlju nimamo verodostojnih podatkov. Imamo pa informacijo, da se je v nadškofijski knjižnici v Esztergomu (slovaško: Ostrihom) ohranil zvezek šolarja iz 12. stoletja.¹ Na podlagi te omembe lahko sklepamo, da so šolski zvezek kot materialni šolski pripomoček za šolarje uporabljali na ozemlju sedanje Slovaške, in tako lahko govorimo o njegovi več kot 900-letni zgodovini. K tej nadškofiji je v srednjem veku sodil tudi del področja Slovaške.

V zbirki Muzeja šolstva in pedagogike v Bratislavi² imamo cca 250 kosov šolskih zvezkov od druge polovice 19. stoletja, s preloma 19. v 20. stoletje, časa med obema vojnama (1918–1939), medvojne Slovaške republike (1939–1944), in po letu 1945 do sodobnosti. Ta zbirka predmetov je zaenkrat samo osnovno evidentirana in se trenutno pripravlja katalogizacija.

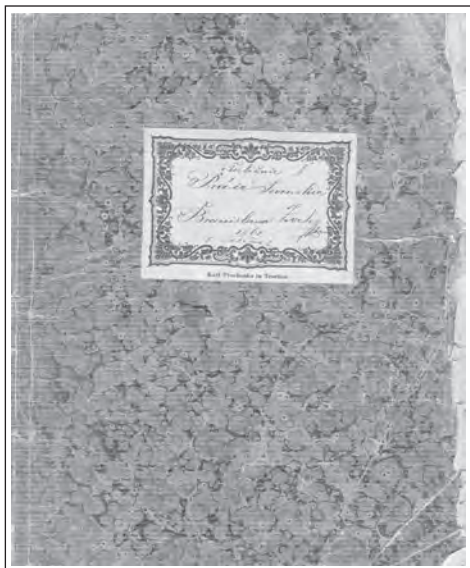
Od 18. stoletja naprej zvezki postopoma dobivajo današnji izgled. Gre za večje ali manjše število listov, sešitih skupaj z dodanim ovitkom iz mehkega papirja. Tehnika šivanja je dala izdelku tudi njegovo ime (zvezki, slovaško: *zošity*). Za zvezke so največkrat uporabljali velikost 24 x 19 cm (malo manj kot format lista A4), postopoma so se začeli uporabljati tudi drugi formati, kakršne poznamo tudi danes (od majhnih beležk, tako imenovanih slovarčkov do velikega formata). Posamezni zvezki so bili ali beli (brez lineature ali črtovja) ali z lineaturo odvisno od predmeta. Najbolj pogoste so bile lineature za lepopisje (enostavne linije), za tehnično risanje (kvadratki), deskriptivno geometrijo in geometrijo (brez lineature), ruski jezik (kombinirana lineatura), za note (notno črtovje) itd.

Iz muzejskega vidika so za nas zanimive slednje karakteristike zvezkov:

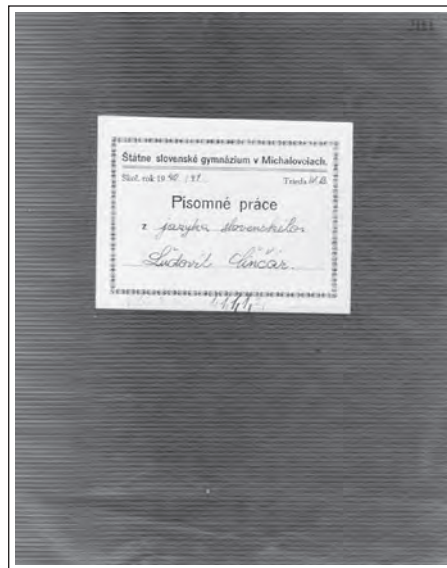
- njihov format (v glavnem okoli A4),
- število strani (obseg strani se giblje od nekaj pa do več kot 50),
- ovitek zvezka (barva, okraski in vzorci, besedilo, tisk, slike), ampak najbolj ščitek, kateri večinoma navaja tudi podatke o proizvajalcu in distributerju zvezka

1 Mészáros, I.: A XII. századi esztergomi diákjegyzet. Budapest 1973 (faksimilové vydanie).

2 www.msap.sk



Zvezek pedagoga B. Zocha - Práce slovenské (1861, sign. 2901/92 ZL)



Zvezek za slovaški jezik - Zošit z jazyka slovenského, Štátné slovenské gymnázium Michalovce (1940/41, sign. 3367/95 ZL)

- notranja lineatura / črtovje zvezka (horizontalna in vertikalna)
- zaščita ovitka (papirnati ovitek, laminiranje itd.)

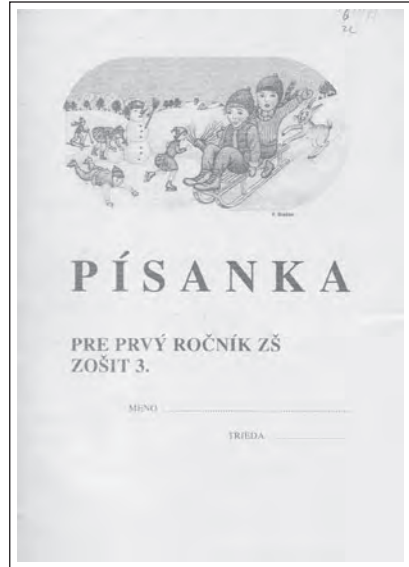
Iz zgodovinsko-pedagoškega vidika je zvezek bogat vir podatkov o:

- vloge ter uporabi zvezkov v procesu šolske in zunajšolskega izobraževanja (tako imenovane slovarček, zvezek za note, itd.),
- uporabljeni pisavi (starejši tipi pisave, sedanji),
- zunanji in notranji urejenosti (čistoča, ugled), kar dokumentira kontrolo učitelja med poukom,
- vsebini učne snovi (ni nujno da se ujema s učbenikom, kaj pokaže kreativnost učiteljevega dela),
- postopku pojasnevanja učne snovi,
- umetnostnem vidiku (risbe, vlepljeni izrezki, slike itd.),
- ne nazadnje je zvezek tudi razstavni predmet, ki ni samo izvir znanja, ampak zbuja tudi nostalgичne spomine na šolski pouk.

Najstarejša in hkrati tudi najbolj zanimiva v naši zbirki sta dva zvezka Ivana Branislava Zocha (1843-1921), pomembnega pedagoga, srednješolskega profesorja v mestu Revúca (Slovaška), kasneje še v Sarajevu in Petrinji (bivša Jugoslavija). Na napisni nalepki zvezka je besedilo: *Rozličné práce slovenské Branislava Zocha 1861 v Tešíne I. a II.* Na na 21 straneh si je Zoch zapisal njegove dramske ter prozaične prvine. Na



*Zvezek za ruščini / Pisanka na ruski
jazyk - B. Thurzová
(1926, sign. 3318/95 ZL)*



*Zvezek za pisanje za prvo šolsko leto
/ Pisanka pre prvý ročník ZŠ
(1991, sign. 3611/99 ZL)*

napisni nalepki zvezka je naveden proizvajalec: Karl Prochaska in Teschen.³ Zelo verjetno je ta proizvajalec oskrbel tudi zvezke in druge podobne proizvode za Slovaško.

Tukaj naj navedem primer uporabe starejšega zvezka pri delu Muzeja šolstva in pedagogike. Iz ohranjenega zvezka študenta gimnazije v Revúci (1862–1874), ki si je zapisoval predavanja profesorja Samuela Ormisa (1824–1875) iz metodike pouka (spôsobovedy)⁴ smo izdali prepis (transkript) predavanj,⁵ ki se vežejo na dva dela Samuela Ormisa – *Chovoveda* (Revúca 1871) in *Učboveda* (Revúca 1874). S tem prepisom nam je uspelo končati trilogijo, katero je Ormis načrtoval pod skupnim imenom *Výchovoveda* (Znanost o vzgoji/Pedagogika).

Iz obdobja pred ustanovitvijo Češkoslovaške (1918) imamo več zvezkov z lepimi ovitki iz leta 1892, izdelanih pri znanem slovaškem tiskarju Jánú Bežu iz Senice. Ján Bežo (1842–1905), je bil šolan učitelj, ki je študiral metode pouka v Nemčiji, Švici in Italiji. V letu 1888 je ustanovil v Senici tiskarno, z namenom izdajati slovaške učbenike ter popularne spise, toda izdajal in prodajal je tudi šolske zvezke.⁶

3 Teschen, Wien, Leipzig. Nakladatelství císařské a královské kníhkupectví Karl Prochaska.

4 Ta zvezek hrani arhiv Slovaške narodne knjižnice v Martinu (Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. 6907).

5 Ormisa, S.: Spôsoboveda (Methodika). Bratislava: ÚIPŠ, 2011. 54 strán. ISBN 978-80-7098-496-3.

6 Ján Bežo 1842 – 1905. Zborník zo seminára pri príležitosti 90. výročia úmrtia. Senica: Okresná knižnica, 1995.

Nato hranimo v muzeju še zvezke z napisom proizvajalca in distributerja knjig in drugih proizvodov iz papirja: Moskóczi F., knjižný a papierenský obchod Turčiansky sv. Martin. Ferenczné Miskóczi je bil ogrski izdajatelj in knjigar. Zvezki so iz zapuščine študenta madžarske trgovske akademije v Turčianskom sv. Martinu. Zanimivi niso ne samo zaradi lepih ovitkov in napisnih nalepk, ampak tudi zaradi vsebine. V zvezkih so zanimivi zapisi v madžarskem in nemškem jeziku in popravki učitelja, ter stampiljka s podpisom direktorja, kar pokaže kakšen pomen so imeli zvezki in delo študentov in kako je šola oboje pozorno upoštevala.

Številna je v muzeju tudi zbirka zvezkov iz obdobja med obema vojnama (1918–1938). Za ta čas so bili značilni zvezke z različno lineaturo, s tršim črnim ovitkom ter nalepko za označbo imena in učnega predmeta. V zbirki so zastopani zvezki številnih proizvajalcev, na primer S. Munk, naslednik E. Weil, Zlaté Moravce, ki je izdeloval 12 stranske zvezke s tanko lineaturo; Melior, Globoko itd. Bolj nazorno predstavo o raznolikosti zvezkov predstavlja vzorčnik zvezkov, ki so jih izdajali v podjetju Transcius iz Liptovského Mikuláša. V šolah na Slovaškem so v tem času uporabljali tudi uvožene zvezke, v glavnem iz Madžarske.

Iz obdobja medvojne Slovaške republike imamo v zbirki zvezke z napisno nalepko, na kateri je bilo natisnjeno ime šole: *Štátne slovenské gymnázium Michalovce* (Državna slovaška gimnazija v Michalovcah). Pri tem zvezku je zanimiva uporaba vertikalne lineature, ki je delila strani na polovico, da je bilo možno vpisovati popravke besedila. V tem obdobju so bili proizvajalci zvezkov majhna zasebna podjetja. Izjema je bilo podjetje „*Slavošovské papierne a celulóžky*“, ustanovljeno leta 1817, ki je desetletja izdelovalo papirne proizvode vključno z šolskimi zvezki. V letu 1956 pa je začelo zvezke izdelovati strojno in njihova rastoča proizvodnja je v celoti krila potrebe slovaškega trga. V 80-tih letih 20. stoletja je veljal standard ČSN 50-6210, ki je predpisoval obliko, lineaturo (črtovje), tip naslovnice ter ostale podrobnosti o šolskih zvezkih.

Po letu 1989 so začeli izdelovati zvezke, za katere je značilna kreativna grafična izvedba ovitka (proizvajalec *SCP Ružomberok*). To tradicijo nadaljuje tudi danes podjetje *Notes, a.s.* iz Betliara v vzhodni Slovaški, ki ima hčerinsko proizvodnjo tudi na Češkem.⁷ Zgodovinska zanimivost, povezana z zvezki pa je, da so že od leta 1960, vezano na uvedbo socialistične ustave ter novega šolskega zakona, šolarji dobivali (domnevno kot prvi na svetu), brezplačne šolske pripomočke, vključno z zvezki.

Šolski zvezki v zbirki Muzeja šolstva in pedagogike v Bratislavi so zelo pomembno gradivo, ki priča o zgodovini šolstva in šolskega pouka na Slovaškem.

Prevod iz slovaščine: mag. Michal Vaněk

7 Notes, a.s. Betliara, <http://www.notesonline.eu/>

Viri in literatura

Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, zvezek gimnazijca v Revúci 1862–1874, sign. 6907.

Ján Bežo 1842 – 1905. Zborník zo seminára pri príležitosti 90. výročia úmrtia. Senica: Okresná knižnica, 1995.

Mészáros, I.: A XII. századi esztergomi diákjegyzet. Budapest 1973 (faksimilové vydanie).

Múzeum školstva a pedagogiky, Bratislava, <http://www.msap.sk>

Notes, a.s. Betliara, <http://www.notesonline.eu/>

Ormisa, S.: Spôsoboveda (Methodika). Bratislava: ÚIPŠ, 2011. 54 strán. ISBN 978-80-7098-496-3.

Teschen, Wien, Leipzig. Nakladatelství císařské a královské knihkupectví Karl Prochaska. Zbirka šolskih zvezkov, Muzeja šolstva in pedagogike v Bratislavi

Resumé

Školské zošity vo fonde Múzea školstva a pedagogiky, Bratislava (Slovenská republika)

Vladimír Michalička

V našom zbierkovom fonde máme cca 200 ks školských zošitov od druhej polovice 19. storočia (zošity I.B. Zocha, významného pedagóga druhej polovice 19. a zač. 20. stor.), cez zošity z obdobia Rakúsko-Uhorska, medzivojnového obdobia, vojnovej SR a po roku 1945 až do súčasnosti. Tieto zbierkové predmety sú nateraz spracované v predbežnej evidencii. Z obdobia pred vznikom ČSR (t.j. 19., začiatok 20. storočia) máme napr. písanky z roku 1892 vyrobené u známeho slovenského tlačiara Jána Bežu zo Senice s peknou zdobenou obálkou. Ďalej sú to zošity so štítkom výrobcu a distribútora: Moskóczi F. knižný a papierenský obchod Turčiansky sv. Martin. Pre obdobie I. ČSR (1918 – 1938) boli charakteristické zošity s rôznou lineatúrou a tvrdšími čiernymi doskami a štítkom na označenie mena žiaka a vyučovacieho predmetu. Zastúpené sú zošity rôznych výrobcov, napr. S. Munk, nástupca E. Weil, Zlaté Moravce, ktorý vyrábal 12 listové zošity s tenkými linkami. V školách na Slovensku sa používali aj dovozové zošity, najmä v Maďarska. Názornejšiu predstavu o zošitoch podáva aj Vzorník zošitov vydávaných Transociom v Liptovskom sv. Mikuláši. Zhotoviteľom zošitov na Slovensku po roku 1945 bol monopolný výrobca národný podnik Slavošovské papierne so závodom v Slavošovciach a Harmanci založeného v roku 1817. Spočiatku bola výroba manuálna, od 1957 strojová. Od roku 2000 je našim najvýznamnejším výrobcom a distribútorom školských zošitov Notes so sídlom v Betliari, s dcérskym závädom v Českej republike. Historickou zaujímavosťou je, že od roku 1960 v súvislosti s prijatím socialistickej ústavy a novým školským zákonom, dostávali žiaci, údajne ako prví na svete, bezplatne učebné pomôcky, vrátane školských zošitov. V 80. rokoch 20. storočia platila pre výrobu zošitov ČSN 50-6210, ktorá upravovala formát, liniatúru, typ obalu a iné náležitosti školských zošitov. Po roku 1989 sa začali vyrábať zošity charakteristické nápaditou grafickou výzdobou na obálke zošita (výrobca SCP, a.s. Ružomberok).